

Utjecaji na koncepciju teorije društvenog izbora Amartye Kumara Sena

Šimo Šokčević*

Sažetak

U suvremenom svijetu kojega prati ambivalentan proces globalizacije uočava se velika potreba za etikom u gospodarskim, političkim i općenito socijalnim sferama. U tom kontekstu teorija društvenoga izbora Amartye Kumara Sena, indijskoga ekonomista, filozofa i dobitnika Nobelove nagrade za osobite doprinose na području ekonomije, predstavlja važan čimbenik u ostvarivanju društvenih ciljeva, a ima i ključnu ulogu u formiranju zdravoga društvenopolitičkog poretka. Vodeći računa o individualnim preferencijama, koristeći široku bazu informacija, Sen nadopunjuje tu teoriju idejama prava i slobode. U tom smislu čini vrlo zanimljivim modelom kojim utire put zdravom razvoju društva. Napokon, Sen u svojoj misli postaje blizak kršćanskoj socijalnoj etici, te društvenom nauku Crkve kao i nekim hinduističkim te budističkim postavkama. Autor teksta ukazuje na temeljne biografske podatke o Amaryl K. Senu i predstavlja njegova najpoznatija djela. Potom tumači utjecaj Condorceta, Smitha i Tagorea koji su, prema njegovu mišljenju, bitno oblikovali Senovu misao.

Uvod

U eri suvremene globalizacije gotovo sva područja svijeta su blisko povezana kao nikada do sada. Živimo u izobilju koje je bilo nezamislivo unatrag sto ili dvjesto godina. S druge strane, boravimo u svijetu totalne neimaštine, siromaštva i ugnjetavanja. Naime postoje mnogi stari, neriješeni, kao i novi problemi, a tiču se pojava gladi i široko rasprostranjenog umiranja od gladi te kršenja osnovnih političkih sloboda i temeljnih ljudskih prava. Ti primjeri mogu se vidjeti kako u siromašnim, tako i u bogatim zemljama. Da bi se ostvario razvoj, najvažnije je te probleme riješiti ili ih svesti na minimum.

Čini se da ključ za rješavanje ovih nedaća treba tražiti u pojedincu. Naravno, pritom trebamo biti svjesni daje sloboda aktivnosti koju ima svatko pojedinačno ograničena socijalnim, političkim i ekonomskim mogućnostima koje su nam do-

* Mr. sc. Šimo Šokčević, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Županja.

stupne. Drugim riječima, postoji vrlo bliska povezanost između pojedinačnog djelovanja i socijalnog dogovora. S tim u svezi slobodu pojedinca moramo promatrati kao socijalnu obvezu, i to na globalnoj razini. Stoga se unutar suvremenih globalizacijskih strujanja javlja velika potreba za gospodarskom etikom zbog ambivalentnosti samih globalizacijskih procesa. U postuliranju određenih antropoloških postavki ključnih za etično gospodarstvo veliki doprinos daje Amartya Kumar Sen, indijski ekonomist, filozof i dobitnik Nobelove nagrade 1998. godine za izuzetan doprinos na području ekonomije, kojega se smatra jednim od najosjećajnijih glasova u ekonomiji razvoja.¹

1. *Tko je Amartya Kumar Sen?*

Amartya Kumar Sen je rođen u Bengalu 1933. godine. Veliki dio svog života je proveo kod djeda u Santiniketanu, gdje je pohađao školu, a kasnije i sveučilište koje je osnovao istaknuti pjesnik Rabindranath Tagore u zapadnom Bengalu. Iako je Tagore preminuo godinu dana prije Senova dolaska u Santiniketan, njegov je utjecaj snažno prožimao Senovu misao. Na sveučilištu koje je pohađao naglasak se stavljao na umjetnost i osobni razvoj.² Osim toga, Sen je bio svjedok velike bengalske gladi koja je zahvatila to područje 1943-1944. godine. Svakodnevno je na ulicama gledao tisuće gladnih ljudi koji prose, teško pate i umiru. To mu je bio snažan poticaj da se kasnije počne baviti ekonomijom. Cijeli svoj život Amartya Sen provodi neprestano u pokretu, intelektualno i fizički. Početke toga intenzivnog i plodnog rada moguće je i datirati. Naime bila je to 1962. godina, kada mu je ustanovljen rak usta. To je bitno utjecalo na njegovu psihu, jer je postojala mogućnost recidiva. Zasigurno je to jedan od razloga zašto mu se oduvijek žurilo. Na koledžu *Presidency* u Kalkuti je stekao vrhunske tehničke vještine iz ekonomije te je razvio i dar za matematička pitanja, pa stoga kad se zanima za etička pitanja, nailazi na poštovanje kolega kojima je ekonomija jedina preokupacija.³

a. *Uspješna akademska karijera*

Godine 1953. preselio se na *Cambridge*, na kojemu je stekao doktorat 1957. godine, te postao asistent na koledžu *Trinity*. Njegova je institucionalna karijera varirala zajedno s njegovim interesima. Razdoblje od 1963. do 1971. godine provodi u Indiji, na delhijskoj Ekonomskoj školi, gdje je pridonio da od nje nastane glavni centar za ekonomiju u Indiji. Zatim se vratio u Britaniju, na ekonomsku školu u London, da bi 1977. godine prešao na *Oxford*, na kojem je kasnije postao

1 Usp. A. Robinson i M. Prest, *Amartya Sen*, u: S. Griffiths (ur.), *Predviđanja: trideset velikih umova o budućnosti*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2000, str. 249.

2 Usp. *Isto*, str. 250-251.

3 Usp. *too*, str. 251-252.

4 Usp. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Amartya_Sen (2006-09-14).

profesor političke ekonomije na katedri *Drummond* i nastavnik na koledžu *Ali Souls A*

Godine 1987. postaje profesor katedre *Lamont* na Harvardu. Sedam godina kasnije je imenovan predsjednikom *Udruženja ekonomista Amerike*. 1998. se vraća u Britaniju kao dekan koledža *Trinity* u Cambridgeu, i to kao prvi Indijac na čelu nekog koledža u Oxfordu ili Cambridgeu.⁵ Iste godine za svoj izuzetan doprinos na području ekonomije dobiva Nobelovu nagradu. Zaslužio je ovo priznanje zbog izuzetnog doprinosa u istraživanju uzroka siromaštva i gladi te kao jedan od najosjećajnijih glasova u ekonomiji razvoja. Osim toga, Sen je i dobitnik oko četrdesetak počasnih doktorata.⁶ Ovog proljeća je umirovljen.

b. »Savjest ekonomske struke«

Zanimljivo je da mnogi stručnjaci nazivaju Amartyu Sena »savješću ekonomske struke«. ⁷ Naime poznato je da je osnovna preokupacija ekonomista učinkovitost, i o tome se pišu članci i knjige. Međutim učinkovitost nema mnogo toga zajedničkog s jednakošću koju potencira Sen. Gospodarsko rješenje nekog problema može biti učinkovito i kada npr. u njemu dio stanovništva gladuje. S tim u svezi Amartya Sen nastoji da se ekonomska struka barem suoči s etičkim posljedicama svoje djelatnosti. Zanimljivo je i to daje on jedan od rijetkih intelektualaca koji je imao značajan utjecaj na politiku, i to osobito njegove analize problema gladi u svijetu. Posebno je značajan po tome stoje uočio da mjerenja BDP-a jedne države nisu dovoljna da bi se ocijenio standard života. To je bio važan zaključak koji je utjecao na to da Ujedinjeni narodi konstruiraju tzv. *Human Development Index*, koji je danas najpouzdaniji izvor na temelju kojeg se određuje blagostanje u nekoj zemlji.⁸

Osim toga u svojim brojnim djelima Sen se bavi i pitanjem globalizacije (više indirektno), kao i pitanjem pravde. Nije se toliko bavio mjerenjem siromaštva i siromašnih, već je nastojao pokušati razumjeti siromaštvo. Za njega je ono nedostatak sposobnosti za djelovanje, te oni koji to čine svjesno ili nesvjesno zapravo oduzimaju ljudima slobodu. Iako je često govorio jezikom razvojne ekonomije i politike, nije dobio Nobelovu nagradu isključivo zbog svog doprinosa tim granama, nego je presudan bio njegov govor o teoriji društvenog izbora, koja ima čvrstu filozofsku bazu. Dakle, on nije samo ekonomist, jer je objavio i brojne radove s područja filozofije, te upravo svoja djela na području ekonomije i filozofije smatra neraskidivo povezanim. U tom je duhu pisana većina njegovih djela, a neka od najpoznatijih su i prevedena na mnoge svjetske jezike.⁹

5 Usp. *Isto*.

6 Usp. URL: http://www.bu.edu/irsd/lectures/sen_bio.htm (2006-09-14).

7 Usp. A. Robinson i M. Prest, *Nav. či*, str. 250.

8 Usp. J. Steele, *Food for thought*, 2001. URL: http://www.guardian.co.uk/saturday_review/story/0,3605,465796,00.html (2006-09-14).

9 Usp. Niti jedno Senovo djelo nije prevedeno na hrvatski jezik. Od njegovih najpoznatijih djela možemo izdvojiti: *Collective Choice and Social Welfare* (1970), *On Economic Inequality* (1973), *Em-*

2. Teorija društvenog izbora

Jedan od ključnih elemenata Senova istraživanja zasniva se na tradiciji slobode i poštivanja temeljnih ljudskih prava, te na njegovu inzistiranju da ta tradicija nije samo dio baštine Zapada, već i Istoka. U ovom članku namjera nam je ukazati na bitne aspekte misli Amartye Kumara Sena. Točnije, usredotočit ćemo se na teoriju društvenog izbora koja, prema Senu, predstavlja temelj cjelokupnog razvoja, kao i izvrsnu paradigmu za uspjeh globalizacijskih strujanja suvremenog doba. Osnovno pitanje te teorije svodi se na to mogu li se i na koji način prioriteta za društvo kao cjelinu izvesti iz prioriteta njezinih članova. Odgovor na to pitanje je ključan za vrednovanje različitih društvenih stavova, te stoga i konstruiranje značajnih mjerila društvenog blagostanja ili pomoći oko donošenja odluka. Sen koristi teoriju društvenog izbora da bi odgovorio na pitanja poput ovih: Kako možemo prosuditi u kojoj mjeri društvo kao cjelina funkcionira kad su u pitanju interesi pojedinca? Koliko se poštuje sloboda pojedinca kao jedan od preduvjeta razvoja u cjelini?

U kontekstu tih pitanja, da bismo razumjeli o kakvoj je teoriji riječ, krenut ćemo najprije od definicije. Naime teorija javnog ili društvenog izbora predstavlja granu ekonomske znanosti koja se bavi načinom na koji države donose svoje odluke, prvenstveno vezane uz visinu poreza, javnu potrošnju i transferna davanja. Jednako kako teorija ponude i potražnje obrađuje pitanja privatnog izbora, tako teorija javnog izbora proučava javni izbor, tj. način na koji država odlučuje o svojoj gospodarskoj politici. Iako se odluke u javnom i privatnom sektoru donose glasanjem, ipak je iskazivanje toga glasa drugačije za svaki sektor. Na tržištu se odlučuje glasačkim listićem u obliku novčanice, kojim sudionici glasuju o tome koliko pojedinog proizvoda potražuju. Spremnosti da plate visoku cijenu za potrošnju nekog proizvoda potrošači zapravo glasuju »za« taj proizvod. U procesu donošenja javnih odluka država se ne služi glasačkim listićima u obliku novčanica, već su ovdje u upotrebi pravi glasački listići koje ispunjavaju stvarni glasači.¹⁰

Međutim ova teorija doživljava napade brojnih skeptika, koji smatraju da ne može postojati nešto što se zove racionalan društveni izbor koji bi zadovoljio prioritete svih pojedinaca unutar jednog društva. S tim u svezi postoje tri skepticizma racionalnoga društvenog izbora koja Sen navodi u svojoj literaturi. Istovremeno ih pokušava raskrinkati i dati im primjereno rješenje. Naime prvi oblik skepticizma zasniva se na mišljenju da s obzirom na heterogenost prioriteta i vrijednosti koje imaju različiti ljudi, čak i u istom društvu, nije moguće imati jedan koherentan okvir za razumne socijalne procjene. Prema ovom razmišljanju ne može postojati

ployment, Technology and Development (1975), Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation (1981), Choice, Welfare and Measurement (1982), Resources, Values and Development (1984), On Ethics and Economics (1987), The Standard of Living (1987), On Inequality Reexamined (1992), Development as Freedom (1999), Rationality as Freedom (2002), The Argumentative Indian (2005), Identity and Violence: The Illusion of Destiny (2006)

10 Usp. A. K. Sen, *Choice, Welfare and Measurement*, Blackwell, Oxford, 1982, str. 10-13.

neka razumna i koherentna socijalna procjena. Ta je teorija dovedena do vrhunca Arrowljevim »teoremom nemogućnosti«.¹¹

Ovaj skeptičan stav Sen nadopunjuje time što naglašava kako je kroz informacijsko širenje moguće imati koherentne i konzistentne kriterije za socijalnu i ekonomsku ocjenu. Pritom je potrebno dati prednost javnoj raspravi i interakciji u pojavi zajedničkih vrijednosti i obveza. Sen također naglašava da je nemoguće da pravda postoji u svakom sitnom socijalnom izboru. Takav pomalo skrupulozan pristup bi bio neprijatelj praktične socijalne aktivnosti. Sen je dakle u potpunosti za razumski pristup unutar ekonomskog razvoja, gdje se uči kroz djelovanje.¹²

Osim teorije nemogućnosti postoji i jedno skeptično razmišljanje koje ide za tim da potencira »nenamjerne posljedice« koje dominiraju stvarnom poviješću. Prema toj teoriji ukoliko je većina stvari koja se dogodila nešto neočekivano, razumni pokušaji mogu biti totalno bespredmetni i nekakav racionalni socijalni zbor možemo zanemariti, što nas dovodi do skepticizma. Ta teorija nenamjernih posljedica zahtijeva i određenu dopunu koju donosi Sen. Naime on smatra da uzročna analiza može učiniti da nenamjerni učinci budu razumno predvidivi. Zapravo, povjerenje svake strane u nastavak takvih tržišnih odnosa počiva naročito na činjenju ili implicitnom pretpostavljanju takvih mogućnosti. Vidimo da to nije ni u kojoj mjeri protiv racionalnih reformi, čak naprotiv.¹³

Treći oblik skepticizma vezan uz teoriju socijalnog izbora zasniva se na razmišljanju da su ljudska bića tvrdoglavo usmjerena sama na sebe i na svoje sebične interese, te se na osnovi te pretpostavke ponekad ukazuje na to da je jedini sustav koji može učinkovito djelovati kapitalistička tržišna ekonomija. No Sen argumentirano pobija takve teze. Kad su u pitanju društvene vrijednosti i javni interes, važno je naglasiti da osnovne ideje pravde nisu strane društvenim bićima koja brinu o svojim vlastitim interesima, jer oni misle i na članove svoje obitelji, susjede, druge građane i druge ljude na svijetu.¹⁴

Drugim riječima, Sen u svom viđenju teorije društvenog izbora dolazi do zaključka da je pravednost središnji pojam u određivanju ciljeva i zadataka javne politike i odlučivanju o tome koji su instrumenti odgovarajući za ostvarivanje izabranih ciljeva. Ideje pravde, a naročito informacijska osnova pojedinih pristupa pravednosti, mogu biti iznimno značajne za obvezatnost i domet javne politike. Osim toga normalno funkcioniranje cjelokupne javne politike ovisi i o slobodama koje imaju pojedinci u društvu, jer je u konačnici temelj pravednosti upravo sloboda.¹⁵

U navedenim postavkama teorije društvenog izbora pomnijom analizom možemo uočiti različite utjecaje na Senovu misao. Ti utjecaji se mogu načelno svesti na tri osobe koje su dale najveći doprinos u kreiranju Senove misli. Riječ je o Con-

11 Usp. A. K. Sen, *Rationality and Freedom*, str. 69-70.

12 Usp. E. Anderson, *Sen, Ethics and Democracy*, u: B. Agarwal, J. Humphries i I. Robeyns (ur.), *Amartya Sen's Work and Ideas. The Gender Perspective*, Routledge, New York, 2005, str. 252-253.

13 Usp. *Isto*, str. 29.

14 Usp. *too*, str. 263.

15 Usp. A. K. Sen, *Inequality Reexamined*, str. 73-79.

dorcet, francuskom filozofu, matematičaru, ekonomistu i političaru; škotskom filozofu i političkom ekonomistu Adamu Smithu, te u tom kontekstu neizostavno i Rabîndranâthu Tagori, bengalskom pjesniku, pripovjedaču, filozofu, skladatelju, slikaru, pedagogu, esejistu, dramskom piscu i prevoditelju koji je ostavio dubok trag i na Senov život u cijelosti jer je kao što smo spomenuli, Sen pohađao sveučilište koje je Tagore osnovao.

3. Različiti utjecaji na Senovu misao

U ovom odjeljku, analizom djela autora koji su utjecali na Senovu misao, želimo izdvojiti nekoliko njihovih osnovnih postavki koje su nam zanimljive za analizu njegova rada, a tiču se teorije društvenog izbora, te nam mogu pomoći u boljem shvaćanju te materije.

a. *Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat marquis de Condorcet (1743-1794)*

Marquis de Condorcet je rođen u Saint Quentinu, školovao se u Naverreu, a 1762. godine dolazi u Pariz. 1765. izdaje svoje prvo djelo s područja matematičkih znanosti. Godine 1769. postaje član prestižne francuske akademije. Zauzima i značajnu ulogu u Francuskoj revoluciji koja je započela 1789. godine. Nadao se da će ona pridonijeti racionalnoj rekonstrukciji i da će stvoriti temelje za liberalnu demokraciju.¹⁶

Međutim, u tim turbulentnim vremenima njegove ideje nisu bile shvaćene, te je završio u zatvoru u kojem je najvjerojatnije počinio samoubojstvo, iako postoji manji broj povjesničara koji tvrde da je zapravo ubijen. No nećemo ulaziti u detaljnije analize ovog problema, prije svega zato što nam je u ovom odjeljku cilj uvidjeti Condorcetov utjecaj na Senovu misao. Ono što je osobito važno u tom kontekstu jest tzv. glasački paradoks koji i Sen spominje u svojoj literaturi.¹⁷

Taj je paradoks Condorcet konstruirao 1785. godine, a njime su se inače bavili i brojni drugi francuski matematičari 18. stoljeća. U 20. stoljeću je osim na Sena taj paradoks utjecao i na jednog od najpoznatijih ekonomista tog vremena Kennetha J. Arrowa i na njegovo konstruiranje teorije nemogućnosti, koja se zasniva na tome da ljudi nastoje organizirati društvene izbore na ograničenoj skupini informacija.¹⁸

Condorcetov glasački paradoks se sastoji u tome da ukoliko osoba 1 preferira opciju x u odnosu na y i y u odnosu na z , osoba 2 prednost daje y u odnosu na z , a z u odnosu na x , a osoba 3 preferira z u odnosu na x , ax u odnosu na ay , onda znamo da bi vladavina većine vodila nekonzistentnosti. Posebno x ima većinu na y , koje ima većinu u odnosu na z , koje pak zauzvrat uživa većinu u odnosu na x . U biti Condorcet dolazi do zaključka da pravilo većine kao mehanizam u rješavanju eko-

16 Usp. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Marquis_de_Condorcet (12-03-2007).

17 Usp. A. K. Sen, *Development as Freedom*, str. 251-252.

18 Usp. K. J. Arrow, *Individual Values and Social Choice*, Wiley, New York, 1951.

nomskih sporova dovodi do razočaranja. Sen kasnije taj problem detaljnije objašnjava time što ističe da je problem pravila većine poglavito u tome što mu nedostaje informacijske osnove koja bi dovela do prave socijalne procjene.¹⁹

Drugi utjecaj možemo uočiti u Condorcetovu stavu, sličnom Descartesovu, da je matematika paradigma potpunog znanja. Osim toga Condorcet naglašava daje znanstvenom i tehnološkom revolucijom došlo do sprječavanja različitih zapreka razvoju ljudskog uma i logike. Kao zapreke on navodi elitizam, tiraniju, predrasude, neznanje i političku korupciju. Također navodi i značaj liberalne demokracije, koju društvene znanosti trebaju implementirati da bi, kako on ističe, došlo do napretka ljudskog uma.²⁰

Osim toga čini se važnim spomenuti i jedan zanimljivi zaključak koji je Condorcet dao vezano uz rast stanovništva. On ističe kako broj stanovništva ima tendenciju rasta, te da neprestani rast može dovesti do smanjenja zadovoljstva, što čini taj proces u potpunosti retrogradnim. Condorcet je u svom prijedlogu natalitetne politike istaknuo da razvojem ljudskog uma mora doći do spoznaje da će ljudi, »ako imaju dužnost prema onima koji još nisu rođeni, ta spoznaja ne znači da im treba pružiti postojanje, već zadovoljstvo.« Prema Condorcetu to bi trebalo uslijediti širenjem obrazovanja, posebno žena, čiji je Condorcet bio veliki zagovornik. Upravo ti elementi poput pitanja siromaštva, natalitetne politike, potrebe obrazovanja žena i njihova postavljanja u jednak odnos prema muškarcima zaokupljaju i Amartyu Sena, te ih on na Condorcetovu tragu nastoji približiti svojim suvremenicima.²¹

b. Adam Smith (1723-1790)

Adam Smith, poznati i istaknuti škotski filozof i politički ekonomist, i nakon dva stoljeća predstavlja jednu od vodećih ličnosti u povijesti ekonomske misli. Njegovo poznavanje ekonomije predstavljalo je temelj za istraživanje političke i društvene evolucije. To je na neki način sličan princip na temelju kojeg i Sen gradi svoju misao. S obzirom da nam je primarni interes vidjeti na koje je načine Smith utjecao na Sena, nećemo ulaziti dublje u analizu Smithovih radova, nego ćemo samo izdvojiti nekoliko postavki koje su utjecale na Senovu misao. Postoji naime puno elemenata njegove misli u kojima se vidi Smithov utjecaj. Za potrebe ovog rada izdvojit ćemo samo neke od njih.

Primjerice, Adam Smith je često isticao kako je sloboda razmjene i transakcije sama po sebi dio onih osnovnih sloboda koje ljudi imaju i cijene. I Sen je zagovornik takve ideje, jer on ističe da bi biti kategorički protiv tržišta bilo jako čudno, kao

19 Usp. A. K. Sen, *Development as Freedom*, str. 251.

20 Usp. M. -J. -A. -N., de Caritat marquis de Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progres de l'esprit humain Sketch for a Historical Picture of the Progress of Human Mind*, Weidenfeld and Nicholson, London, 1955, str. 188-189.

21 *Isto*, str. 189.

da je osoba npr. protiv dijaloga s ljudima. Naravno, pritom je bitno uzeti u obzir čimbenik slobode da se sudjeluje u ekonomskim razmjenama, što zapravo ima osnovnu ulogu u društvenom životu.²² Uz to Smith naglašava, a Sen se slaže, da tržište treba i određenu kontrolu.²³ Sen ističe da Smith podržava kapitalizam, ali pokazuje zabrinutost u odnosu na rasipnike i mešetare koji su skloni kršenju određenih prava i vrijednosti, te na taj način ugrožavaju životnu sredinu.²⁴

U djelu *The Theory of Moral Sentiments* Smith ističe kako je važno da se smanji utjecaj rasipnog ulaganja kroz kontrolu kamatnih stopa, s obzirom na to da se plašio rasipnih investitora koji bi mogli ponuditi visoke kamate, a da nisu spremni pridonijeti životu u određenoj sredini. Time se javlja izazov zaštite općeg dobra, što je već globalni problem. U tom kontekstu Smith naglašava da se motivacija za uzajamno korisnu razmjenu zasniva na ljubavi osobe prema samoj sebi, a to je važno primijetiti, s obzirom da je razmjena vrlo važna za ekonomsku analizu.²⁵

Međutim, u postupanju s drugim problemima raspodjele i jednakosti te poštivanja pravila za ostvarivanje produktivne učinkovitosti, Smith je naglašavao širu motivaciju. Dok obzir ostaje od svih vrijednosti ona koja najviše pomaže pojedincu, Smith naglašava da su humanost, plemenitost i javni duh kvalitete mnogo korisnije od drugih.²⁶

Osim toga, Smith naglašava kako je u društvu neophodno to da se pojedinac može pojavljivati u javnosti bez stida, te da treba imati pravo sudjelovati u životu dotične zajednice. Pod tim što je nužno Smith podrazumijeva ne samo osnovna dobra da bi se održao život već i sve ono što običaji zemlje nalažu da osoba vrijedna poštovanja treba imati. Sen tu misao nastavlja i navodi suvremeni primjer američke ili zapadnoeuropske obitelji kojoj je teško sudjelovati u životu zajednice, a da ne posjeduje neka dobra kao što su telefon, TV, automobil, koja, uzgred rečeno, nisu nužna u siromašnim društvima.²⁷ U toj analizi važno je suočiti se sa slobodama koje stvaraju dobra, a ne s dobrima samima po sebi.²⁸

U djelu *An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations* Smith navodi kako neka relativna ograničenja u smislu prihoda mogu bitno utjecati na neka apsolutna ograničenja u smislu sposobnosti.²⁹ Biti relativno siromašan u bogatoj državi može predstavljati veliki hendikep u odnosu na sposobnosti, čak i kad je apsolutni prihod osobe viši u odnosu na svjetski standard. Drugim riječima, u bogatoj državi potrebno je više prihoda da se kupi dovoljno roba za postizanje istoga socijalnog djelovanja.³⁰

22 Usp. A. K. Sen, *Development as Freedom*, str. 7.

23 Usp. *Isto*, str. 26.

24 Usp. *Isto*, str. 7.

25 Usp. A. Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, Clarendon Press, Oxford, 1975, str. 189.

26 Usp. *Isto*.

27 Usp. A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, str. 351-353.

28 Usp. A. K. Sen, *Development as Freedom*, str. 76.

29 Usp. A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, str. 351-352.

30 Usp. A. K. Sen, *Development as Freedom*, str. 90.

Osim toga na Sena je izrazito utjecala i Smithova ideja o važnosti obrazovanja, kao i podjele rada, učenja kroz rad i stjecanja raznih vještina. Može se reći da je Smith bio veliki zagovornik odgoja. Zapravo, on je imao ogromno povjerenje u unaprjeđenje ljudskih sposobnosti, što se može vidjeti iz ovoga kratkog ulomka:

»Razlika prirodnih talenata kod različitih ljudi je ustvari mnogo manja nego što smo toga svjesni, i upravo različite sposobnosti, za koje nam se čini da razlikuju ljude različitih profesija, kada dostignu zrelost, nisu u tako velikom broju prilika uzrok, nego posljedice podjele rada. Razlika između najrazličitijih karaktera, između filozofa i običnoga uličnog prodavača novina npr., nije toliko posljedica prirode, koliko navika, običaja i obrazovanja. Kada dođu na svijet i u prvih šest ili osam godina svog postojanja, oni su možda vrlo slični, pa ni njihovi roditelji, ni prijatelji ne mogu primijetiti značajnije razlike.«³¹

Za Sena je osobito zanimljiv ovaj segment u kojem Smith blisko povezuje proizvodne sposobnosti i životni stil s obrazovanjem i treningom, te pretpostavlja unaprjeđenje svakog od njih. Ta veza je ključna za domet perspektiva sposobnosti o kojima Sen detaljno raspravlja. Osim toga Smith smatra da ljudska bića ne smijemo gledati samo pod aspektom njihove produktivne upotrebe, što znači zanemarivanje prirode čovječnosti:

»...izgleda nemoguće da poštivanje vrline bude iste vrste kao i ono kojim odobravamo pogodnu ili dobro izgrađenu zgradu, ili da nemamo nikakvih drugih razloga da cijenimo čovjeka osim onih koje dajemo škrinji s ladicama.«³²

Smith ističe da ljudska bića moramo promatrati u široj perspektivi od njihove produktivne upotrebe te obratiti pozornost na instrumentalne uloge širenja sposobnosti u ostvarivanju socijalne promjene. Npr. širenje osnovnog obrazovanja može unaprijediti kvalitetu javne rasprave, što je daleko od proizvodnje konvencionalnih roba.³³

Na koncu ovoga kratkog izlaganja o utjecaju Adama Smitha na misao Amartye Kumara Sena želja nam je ukazati na dvije suvremene tendencije u poimanju čovjeka koje svoje polazište nalaze upravo u Smitha. Naime zagovornici ekonomske teorije morala poput Homanna polaze od metodičkog individualizma, koji želi reći da je čovjek okrenut isključivo prema vlastitim interesima -«*homo oeconomicus*«. Međutim moramo istaknuti da ta ideja nije Smithov konstrukt, već se razvila poslije njega u okvirima liberalne neoklasike.³⁴ Drugi tumači poput Sena i Ulricha tvrde da je čovjek više od bića koje striktno uvećava vlastitu prednost. On, kako god bio egoističan, ima udjela u sudbini drugih ljudi. Dakle ova razmišljanja se oslanjaju na to da su čovjekova individualna i socijalna narav usmjerene jedna na drugu. Ta su istraživanja jasno pokazala daje nedostatna svaka gospodarska dje-

31 A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, str. 28-29.

32 A. Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, str. 188.

33 Usp. A. K. Sen, *Development as Freedom*, str. 297; V. WALSH, *Smith after Sen*, u: *Review of Political Economy*, 12 (2000), br. 1, str. 5-24.

34 Usp. I. Koprek, *Gospodarska etika u globalizaciji*, u: *Obnovljeni život* 59 (2004), br. 1, str. 11.

latnost koja je usmjerena na vlastitu korist. Važno je pritom istaknuti da gospodarstvenici ne bi smjeli biti motivirani samo vanjskim (vanjska motivacija), nego trebaju djelovati iz sebe (unutarnja motivacija), tako da određena djelovanja smatraju osobito smislenim i žele djelovati radi njih samih, poput npr. pravednosti.³⁵

c. Rabindranath Tagore

Rabindranath Tagore je rođen u Indiji, u gradu Kalkuti, 7. svibnja 1861. godine, u uglednoj brahmanskoj obitelji. Dopotovao je u Englesku i ondje je objavio zbirku *Gitanjali*, koju je sam preveo s bengalskog na engleski jezik. Poznati engleski pjesnik Yeats napisao je oduševljen predgovor toj knjizi, koja će godinu dana nakon toga, 1913. godine, njezinu autoru donijeti Nobelovu nagradu. Zbirka *Gitanjali*, što u prijevodu znači pjesme darovnice, sadrži pjesme što ih je Tagore ispjevavao nakon ženine i kćerine smrti, poslije desetogodišnjeg razdoblja pisanja ljubavne lirike. On nije bio samo pjesnik već i pripovjedač, filozof, skladatelj, slikar, pedagog, esejist, dramski pisac i prevoditelj. Sam je mnoge svoje pjesme uglazbio i one se pjevaju svugdje gdje se govori bengalskim jezikom.³⁶

Svatko tko se upozna s njegovom velikom tradicijom, ostaje impresioniran njegovom prisutnošću i popularnošću u Indiji i Bangladešu. Njegova poezija, eseji, kratke priče i novele čitaju se po cijelom svijetu, a osobito na području Indije i Bangladeša. Unutar njegove obitelji isprepliću se hinduistički, muslimanski i europski korijeni. Većina njegovih djela napisana je u mjestu Santiniketanu, što bi u prijevodu značilo »prebivalište mira«.³⁷

Mnogi ga autori smatraju, zajedno s Gandhijem, jednim od najistaknutijih indijskih ličnosti 20. stoljeća. Tagore je cijenio Gandhija, ali se s njim i razilazio u nekim stvarima, poglavito u pitanjima koja se tiču nacionalizma, patriotizma, pitanjima važnosti kulturne razmjene te u pitanjima prirode ekonomskog i socijalnog razvoja. S druge strane, kada govorimo o Tagoreovu utjecaju na Sena, ključan utjecaj imalo je njegovo poimanje slobode. Tagore je bio protiv bilo kakvih oblika patriotizma ili pak nacionalizma. Uz to se zalagao za obvezno osnovno školovanje, ali ne samo školovanje pod svaku cijenu, već kvalitetno školovanje. Naime i sam je napustio školu iz dosade, stoga se zalagao za promjene. Smatrao je daje ključna unutarnja motivacija, a ne samo školovanje iz obveze. Potaknut tim idejama, osniva školu u Santiniketanu. Zanimljivo je to da se nastava u toj školi odvijala pod vedrim nebom, naravno, kad je to vrijeme dopuštalo, što je zasigurno privlačan način održavanja nastave, kako za učenike, tako i za učitelje. Tagore je krenuo u ovaj projekt hrabro i smjelo jer je smatrao da je upravo nedovoljna briga o obrazovanju glavni uzrok ekonomskog i društvenog zaostajanja Indije za ostatkom svijeta. Sličnom problematikom bavi se Sen u svojim djelima i brojnim raspravama.³⁸

35 Usp. Isto, str. 12.

36 Usp. Tagore, u: A. Rebić (ur.), *Opći religijski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002, str. 935.

37 Usp. URL: http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/Aureates/1913/tagore-bio.html.

38 Usp. A. K. Sen, *Tagore an his India*, 2001. URL: [http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/articles/sen/\(2006-09-14\)](http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/articles/sen/(2006-09-14)), o osnovnom obrazovanju vidi: A. SEN, *The Importance of Basic Education*, URL: <http://www.cis.ksu.edu/cab/Miscellany/basiced.html> (2006-09-14).

U pozadini Tagoreove misli krije se uglavnom hinduistički svjetonazor. Riječ je zapravo o neohinduizmu, a to je posljednje razdoblje hinduističke misli, obilježeno susretom hinduizma s kršćanstvom, zatim europskom kolonizacijom Indije (posebno britanske prevlasti) te na kraju stjecanjem indijske neovisnosti 1947. godine pod cijenu odvajanja Pakistana.

Na temelju analize djela ovih triju autora i njihova utjecaja na Senovu misao, uvidjeli smo da Condorcetov glasački paradoks, pitanja natalitetne politike i problematike žena, kao i Smithovo te Tagoreovo potenciranje slobode kao preduvjeta za uspješnu ekonomsku razmjenu i razvoj u cjelini, te jamčenje istih mogućnosti svim građanima jedne države, predstavljaju aspekte koji bitno utječu na teoriju društvenog izbora, a time i na okosnicu Senove misli. Postavke spomenutih autora su važne za shvaćanje teorije društvenog izbora i s tim povezane slobode kao preduvjeta cjelokupnog razvoja.

Zaključak

U suvremenom svijetu koje prati ambivalentan proces globalizacije uočava se velika potreba za etikom u gospodarskim, političkim i općenito socijalnim sferama. U tom kontekstu teorija društvenog izbora Amartye Kumara Sena predstavlja važan čimbenik u ostvarivanju društvenih ciljeva i ima ključnu ulogu u formiranju zdravoga društvenopolitičkog poretka. Vodeći računa o individualnim preferencijama, koristeći široku bazu informacija, Sen nadopunjuje klasičnu teoriju društvenog izbora idejama prava i slobode. U tom kontekstu čini je vrlo zanimljivim modelom koji utire put zdravom razvoju društva, ali taj model teško pobuđuje zanimanje nespecializiranog čitateljstva. Tek kada je Sen u tu teoriju uključio i probleme gladi, siromaštva te problem diskriminacije žena, model je postao bliskiji širem sloju ljudi, a ne samo uskom krugu onih koji su specializirani u ekonomskim pitanjima. Osim toga, tu teoriju podržava i činjenica da temeljne vrednote koje je konstituiraju, a to su sloboda, tolerancija i temeljna ljudska prava, predstavljaju zajedničku baštinu Istoka i Zapada. S tim u svezi teorija društvenog izbora se nudi kao paradigma suvremenim globalizacijskim strujanjima u rješavanju gospodarsko-etičkih problema koji se javljaju zbog ambivalentnosti samih globalizacijskih procesa.

Ideje koje Sen potencira u svojoj ekonomiji, koja ima mnoge dodirne točke s filozofijom (etikom ponajprije), crpi iz misaone baštine Condorceta, francuskog filozofa, matematičara, ekonomiste i političara; škotskog filozofa i političkog ekonomiste Adama Smitha, te Rabindranàtha Tagorea, bengalskog pjesnika, pripovjedača, filozofa, skladatelja, slikara, pedagoga, esejiste, dramskog pisca i prevoditelja.

U tom smislu u prvom dijelu rada pokušali smo ukazati na teoriju društvenog izbora Amartye Kumara Sena, koja je ujedno i središnja preokupacija cjelokupne njegove misli. Nakon toga u drugom dijelu smo ukazali na ličnosti koje su utjecale na njegovu misao. Tu smo prije svih spomenuli lik i djelo marquisa de Condorceta,

francuskog filozofa, matematičara, ekonomiste i političara, koji je poznat po teoriji glasačkog paradoksa, koja ga dovodi do zaključka da pravilo većine kao mehanizam u rješavanju sporova dovodi nužno do razočaranja. Takvu postavku će kasnije razraditi Sen i istaknuti da je prilikom racionalnoga društvenog izbora potrebna informacijska baza koja će taj izbor učiniti kvalitetnijim.

Osim toga ukazali smo i na utjecaj škotskog filozofa i političkog ekonomiste Adama Smitha koji je djelovao u 18. stoljeću i koji je po mnogočemu utjecao na Sena, ali posebno u tome što ističe da ljudska bića moramo promatrati u široj perspektivi od njihove produktivne upotrebe te obratiti pozornost na instrumentalne uloge širenja sposobnosti u ostvarivanju socijalne promjene. Osim njega ukazali smo i na bitan utjecaj indijskog pjesnika, pripovjedača, skladatelja, slikara i filozofa Rabindranatha Tagorea, koji je poglavito vidljiv u Senovu poimanju slobode.

INFLUENCES UPON AMARTYE KUMAR SEN'S CONCEPT OF THE THEORY OF SOCIAL CHOICE

Simo Sokcevic

Summary

In the contemporary world, pervaded by an ambivalent globalization process, we note that a need has arisen for a code of ethics in the financial, political and in the social spheres in general. In this context the theory of social choice of Amartye Kumar Sen, the Indian economist, philosopher and winner of the Nobel prize for his personal contribution in the field of economy, represents an important factor in the realization of social goals and also plays a key role in the formation of a sound sociopolitical order. With personal preferences in mind and by utilizing a broad data base, Sen complements his theory with ideas on justice and freedom. Thus he creates a very interesting model which paves the way for a wholesome development of society. Finally, Sen's thought comes close to Christian social ethics and the social teachings of the Church, but also to some Hindu as well as Buddhist tenets. The author of this article supplies basic biographical data on Amartye Kumar Sen and introduces his most renowned works. Also, he explains the influence of Condorcet, Smith and Tagore who, in his opinion, played a crucial role in the formation Sen's thought.